

КЕЛ ЧЫДАД ЧАА ЧЫЛ-БИЛЕ!

ШЫЛН

Ниитилел-политиктиг солун

Солун 1925 чылдың август 31-де үнүп эгелээш

№ 98 (16160) 1999 чылдың декабрь 30, четверг ♦ Ач салган шыгы ♦ Садыр орто дугуржукка суугар.
21.15

Президентиниң ажил-албаны

ЧОРУК-ХЕРЭЭ ЧОГУП ЧОРААН

Тыва Республиканың Президентизи Ш.Д. Ооржак шөлээп чораш, ол-ла үеде Москвага ажил-албан кылып тургаш, дүүн эеп чынып келген. ТР-ниң Чазак кәжигүнери, Президент Администрациясының болгаш Чазак аппаратының харысалгал ажилдакчылары Президентини Кызыл аэропортуга уткуп алган.

Кыска хуусаалыг шөлээни канчаар эрттиргенин, ол-ла үеде Москвага кандай ажил-херектерни шийтирээни чугаалап бээрин журналистер Шериг-оол Дивижиковичден билээ.

Декабрь 15-те шөлээжү үнгөш, каш хонуктуң дургузунда дыштанып алган, кадының байдалының эквиин ол журналистерге дынаткан. Дыштанып-даа турган болза, Россия Федерациязының Федералдыг Хура-

линия 2000 чылдың бюджетин бадылап хуралда олуршкан. Россия Федерациязының 2000 чылда бюджетин чүүлдүг деп аңаа көргөн, орта Президент Б.Н. Ельцин ат салыры артка. Тыва Республиканы 2000 чылда бюджетин элээн эки камгалаан. Бир эвес РФ-тин Президентизи аңаа эскерилге кылбайн ат салыптар болза, Тыва ай санында 80-90 миллион рубльди алыр, ол болза 1999 чылда ап турганын-дан 2 катап хөй болурун

чугаалаан. Россия Федерациязының Чазак Даргазының бирги орадакчызы Н.Е. Аксеновкога болган ийи хуралга олуршканы Президент дынаткан. Декабрь 28-те эрткен хуралга "Каа-Хем" хөмүр-даш разрезиниң техниктиг эде дерилгезин чорударына хамаарыштыр илеткелди ол кылган. Разрезтиң байдалы кончук бергезин хуралдың киржикчилеринге Ш.Д. Ооржак бүүредип шыдаан. Оон эде дерилгези чорударына 80 ажыг мил-

лион рубль вегеттивий турар, ову дузалаары дилээш. Разрезке Чазак-тың деткимчезин көргүзүр дугайында протокол шийтиривин хурал хүлээп алган. Баштайгы ээлчегде 7 миллион рубльди берген. Январь, февраль айларда 26-26 миллион рубльди алыр болган. Күчүлүг "БелАЗ"-тарны болгаш өске-даа техниканы тускайлап бээр көрдүнгөн. Хуралдың протокол шийтиривини күүсөлдөзүн чынып хамаарыштыр шийтирлээш деп, Президент чугазына айтыкан. Ш.Д. Ооржак Москвага ажил-албан кылып чоруп тургаш, өске-даа айтырыглары, чогумчалыг шийтирлээш.

Бистин корр.

ТР-ниң Дээди Хуралында

Учетту, хыналданы—бедик деннепче

ТР-ниң Дээди Хуралына чоокта чаа "төгөрик стол" болуп эрткен. Аңаа федералдыг бюджеттен кээп турор сан-хөө хөреңгилеринге учетту болгаш хыналданы күштелдирип, экижидеринге хамаарышкан айтырыгларын чугаалашкан. Мону сайгарына Тыва Республиканың бүгү контролдоп-хынаар органның удуртукчулары киришкен.

ТР-ниң Дээди Хуралының контроль-санаялга комиссиязының даргазы Валерий Иргит допчу сөсбиле "төгөрик столду" айткыш, контролдоор органның ажилының хоойлу-дүрүм баазанын сайыраңгайжыдарының чугулазын айткан.

Россия Федерациязының Сан-хөө яамызының Тыва Республикада Контроль-ревизия эргелелиниң удуртукчузу Дарья Куулар болуңуң чугаазына, эргелдиң саң-хөө хажыдышкынарның факт-барым-дааларын чүгле илередир доордан башка, кымы-даа ажилдан үндүрер, хөмчөг алыр эргези чогуң, ол өске органның хамаарышын дынаткан. Эргелелдин ревизиялар болгаш хынал-

далар үезинде илереткен хөй саныг хажыдышкынарны кылганары кандай-даа хөмчөг албайн турарын дүвүрел-биле чугаалаан. Ол болза эргелдөөдүг кижилериниң харысалгазының дугайында хоойлу чок болуп турарында болур. Оон тодаргай чижектерин киригев.

РФ-тин Сан-хөө яамызының Тыва Республикада Контроль-ревизия эргелели чүгле федералдыг деннепче контролеру болур, тус чериниң бюджетиниң чарыгалы хынавас, ычангаш ол херек кырында хыналда чок артып турарын ТР-ниң сан-хөө сайыды Мария Нурсат айткан. Мону барымдаалаш, 2000 чылдан эгелээш,

Тываның Сан-хөө яамызының чаныга Контроль-ревизия эргелелини тургузары дынаткан, ол республика болгаш тус чер бюджетиниң чарыгалы хынаар.

Республиканың күрүне эрге-чагырга органның системасында контролдоор организацияларның ажилының учурдузанын ТР-ниң Дээди Хуралының экономиктиг реформа талазы-биле комитеттин даргазы Алексей Артык-оол савалына айткыш, оларның чамдыктарының ажилында четпестерге доктааган. Оон уламында биче сайгарлыкчы чорукту хөжүдеринге, сайгарлыкчыларның ажил-чорудукашын шуудаларына шаптыктын чугаалаан.

Бараанарының ачы-дуза чедирилгезиниң стандарт шырарының, сертификациязының дугайында чугаа "төгөрик столдуң"

үезинде база болган. Бо талазы-биле республиканың стандартизация болгаш метрология төвүңүң начальниги Чечек Шапошникова, санэпидстанцияны кол эмчизи Любовь Ооржак, күрсалды инспекциязының начальниги Анна Орус-оол, күрүнениң антимонополия комитетиниң даргазы Дамдычип Ховалыг чүве чугаалаан.

Доктаал езугаар 2000 чылдың январь 1-ден эгелеп бүгү-ле контролдоор органның суд приставтарының чамдыктыр ажилын чорударын "төгөрик столдуң" киржикчилеринге республиканың юстиция сайдының орадакчызы Анна Абрамова дынаткан. Бөгүн Тываның суд приставтары колдуунда-ла уруглар пособиезин төлөө суд шийтиривин күүсөдир ажилда хаара туттуңган, өске ажилды кылдыр үе-шак артыптар турар.

2000 чылда уруглар пособиезинге 320 миллион рубльди төлөөр өрелиг, херек кырында республика бюджетинде 20 миллион рубльди төлөөр кылдыр кирген. Келир чылда уруглар пособиези дээш хөмүлдү билдиришкенин көрүздөри чугаажок, Ындыг болганы-биле суд приставтарының ажилы орта өйлежир чадавын демдегелээш.

ТР-ниң Иштики херектер яамызының сайыды Сергей Монгуш мал оору, эт, өнүгү металлдары үндүр сөөртүп, арага аймаан республикаже кир сөөртүп турары-биле демиселди күштелдериниң дугайында чугаалаан. Бо талазы-биле Тываның хүлээп ап турар доктаал, дүрүмнери Россияның хоойлулары-биле дүүшпейн баарына база доктааган.

Дина ОЮН.

"ЧАҢГЫС ЭП-СЕТКИЛ" НИИТИЛЕЛ-ПОЛИТИКТИГ ШИМЧЭЭШКИН

"Чаңгыс эп-сеткил" шимчээшкенин тургузукчу съездини декабрь 28-те Москвага болуп эрткен. Оон ажилына С.К. Шойгуңуң хууда чалааны-биле Тыва Республиканың Президентизи Ш.Д. Ооржак киришкен.

Шериг-оол Дивижикович бо шимчээшкенин бир дугаар деткээш Россия Федерациязының субъектилериниң удуртукчуларының бирээзи. Тургузукчу съездиниң туннелинде, "Медведь" сонгулда блогун "Чаңгыс

"Эп-сеткил" ("Единство") бүгү-россияның ниитилел-политиктиг шимчээшкени кылдыр эде адаан. Оон удуртукчузу бастың чаңгыс чер-чуртууус Сергей Кужугетович Шойгу болган.

Бистин корр.

БАЙЫР ЧЕДИРИИШКИННЕРИ, КҮЗЭЭШКИННЕР

1999 чылда хөй чүүлдерин кылган бис. "Сименс" фирманың телефон станциязын "Тыва харыл-заа информ" күрүне бүүрүлгези ажылдага кырген. Каа-Хемни кежилдир көвүрүг, Богда бурганни дуганы, шывыглыг ринок... Россияның составына Тываның эки тура-бия киргенини 55 чылы, Тыва Республиканың социал-экономиктиг байдалын экижидер болгаш ТР-ге бюджет өздүлгези хандырар талазы-биле РФ-тин Чазаның доктаалы үнгөн. РФ-тин Федералдыг Хуралының Күрүне Думазының үшкү чымынга сонгулдаар эрткен. Шын шийилгези кылган бис дээрине бүүрүрөө мен. Эрге-чагырга структураларына кымнарны шийип, сонугу алыр-ыстан ажилымыс туннелдерин хамааржыр.

Эртип турар чылда ий-

да-мында болгулаан чыдышкынар. Чечняда дайын хөй кижилерини амыттыныга четкен. Чаа чылда тайбың болгаш чөпшээр-режилдеги чурттаар бис дээрине илгеп оорар мен. Кызылчыларның уруглары ийи ай ажыг үеде өөренимзени эки дээр барымдаа чок хоорайның школалары 2000 чылда елка чок уткурун канча эки дээр бис. Амыдырал черле ыдыг: эки-багай чүүлдер, өөрүшкү болгаш мунгарал кээзде кожа чоруур. 2000 чыл онзагай чыл болуру чылаш чок. Чамдык илби-шидичи кижилер бөмбүрээктиң төңчүзү келин деп алгыр-жып-даа турлар. Ындыг чугаалаарга бүүрүрөө херек. Чаа чылда компьютерлерин ажилы бергедээр. Олар "000" сав-биле ажылдап эгелээр. Уениң дүргөң эртип турарын чүү чүвеге денээр

боор. 2000 чыл биске чедишкенин, өөрүшкү-нү сөңээр, оон-биле кады Россияны чаа Президентизи сонгуур бис. Ак Улу чылы алдап келгеш, калдыкылды, аас-кежиңи, илдеккейи хөдөлүшкенин сөңөзүш.

Улу — тайбынга ынак. Ову аас-кежиниң камгалачкызы-даа дээр. Ычангаш Чөвн чүк улустары Улу чылын хүндүлээр. Бурганның дерт кезини: байлакшылды, чаагай сеткилды, буян-кежиңи, ууну назыны Улу чылы сөңээр.

Силерниң күзөлдөрнер болгаш идетелдернер болтавыр-ла болуң, быжыг калдыкылды, тайбыны, чаагай сеткилды Силерге күзөлдү, чаңгыс чер-чуртууларым!

Калиндуу МОНГУШ, РФ-тин Президентизи ТР-де Бүрүң эргелиг төлээзи.

Бүгү чүве менди болзун!

Хүндүлүг ала-чуртчуларым, эзеп эргим сонгукчуларым! Россияның берге оруктары эрткен 1999 чыл төөгүзе эргий берди. Чазак солчуң, экономика айттары нарыдап, кижилерниң амыдырал байдалы бадды, виетилдеге калды-дошкун болуп байдал тургуштуңуң турду. Хөй чүүлдерин элдеп-чазап ап болурун чыл төңчүзүңде эскерип көрдүңүң. Шалың, пенсия, дузаламчыны төлөп эгеледи. Россияның акшаы чүгүрөтпөр, Россияны национал эрге-ажыктары камгалаар айттыгы шийтирлелтиңи эгелээш.

РФ-тин Чазаның Даргазына В.Путинни келгени-биле чоңга илдеп эскерилгелер көстүп ор.

Россия Федерациязының Федералдыг Хуралының Күрүне Думазына сонгулдаар бо чылдың улуг эргилдиз болган. Россияның чову езулуг үнелелди шийип алгаш, политиктиг берге үеде айттырган канчаар уштуварын билдирди. Россияның хамаатнызы Сергей Кужугетович Шойгу баштаан (ол Россияның Маадыры дошкун болуп айттыгы тургуштуңуң турду. Хөй чүүлдерин элдеп-чазап ап болурун чыл төңчүзүңде эскерип көрдүңүң. Шалың, пенсия, дузаламчыны төлөп эгеледи. Россияның акшаы чүгүрөтпөр, Россияны национал эрге-ажыктары камгалаар айттыгы шийтирлелтиңи эгелээш.

РФ-тин Чазаның Даргазына В.Путинни келгени-биле чоңга илдеп эскерилгелер көстүп ор.

Россия Федерациязының Федералдыг Хуралының Күрүне Думазына сонгулдаар бо чылдың улуг эргилдиз болган. Россияның чову езулуг үнелелди шийип алгаш, политиктиг берге үеде айттырган канчаар уштуварын билдирди. Россияның хамаатнызы Сергей Кужугетович Шойгу баштаан (ол Россияның Маадыры дошкун болуп айттыгы тургуштуңуң турду. Хөй чүүлдерин элдеп-чазап ап болурун чыл төңчүзүңде эскерип көрдүңүң. Шалың, пенсия, дузаламчыны төлөп эгеледи. Россияның акшаы чүгүрөтпөр, Россияны национал эрге-ажыктары камгалаар айттыгы шийтирлелтиңи эгелээш.

Хүндүлүг ала-чуртчуларым! Чаа 2000 чылда өгү-бүлө бүрүзүңге аас-кежиңи, эки амыдырал чынаар болуш! Силерге аас-кежиңи, чөпшээржилгени, калдыкылды, чаагай амыдыралды күзөлдү!

Хүндүлө-биле Россия Федерациязының Федералдыг Хуралының Күрүне Думазына Тываның чаңгыс мандаттыг № 27 сонгулда округундан депутат И.И. ЛОКТИОНОВ.

Хүндүлүг ала-чуртчуларым! Чаа 2000 чылда өгү-бүлө бүрүзүңге аас-кежиңи, эки амыдырал чынаар болуш! Силерге аас-кежиңи, чөпшээржилгени, калдыкылды, чаагай амыдыралды күзөлдү!

Хүндүлө-биле Россия Федерациязының Федералдыг Хуралының Күрүне Думазына Тываның чаңгыс мандаттыг № 27 сонгулда округундан депутат И.И. ЛОКТИОНОВ.

Хүндүлүг ха-дунма, чаңгыс чер-чурттугарым!

Тыва Республиканың Дээди Хуралының өмүзүзүңден болгаш бодуңуң амы-хуумдан Силер бүүдүге үнүп олурар Чаа 2000 чыл-биле чүректин ханызыңдан изиг байыр чедирип ор мен.

Амыдырал-чуртталгавыста, ажил-иживиске чурттап эртип турарымыс 1999 чыл база XX чүс чыл бодуңуң берге шаптарарыңарыңары, нарын шыгалдаларың көргүссө-даа, ол бистин сагыш-сеткилвиске эки сактышкынарны арттырып, чаа чылда канчаар чурттап ажилдаары-

выстың уг-шын, оруктарың айтты бергев. Чуртталгандан манап болгун дер кижиктерин, чаагай чогумчаны, чырык күзөлдөрүңүң боттанышкының Чаа чыл-биле хол-бап турар бис. 2000 чыл чоңуустун, республиканың амыдырал-чуртталгавыста, социал хөгжүлдезинге бурунгаар депширалды-сайыралды, чаартылгаларың эскээр боор дээрзинге бүүрээр бис.

Хүндүлүг чоңум, чаңгыс чер-чурттугарым! Чаа 2000 чыл Тыва Республиканың экономиктиг көдүрүлүшүңүң чылы болуп, биске чаа-чаа кижиктерин шаңаар-ла болуш!

Чаа чылда кижилер бүүрүзүңге кан деп калдыкылды, өг-бүлө бүрүзүңге быжыг эп-найыралды, байлакшылды, ажил-ишчи чедишкенин күзөлдү. Күзөлдөрнер, соругдан сорууңар чогуң бүдөр-ле болуш!

Чаа чыл-биле! Тыва Республиканың Дээди Хуралының Даргазы Ш. КАРА-ООЛ.

Эргим чоңум!

Силер бүүдүге Чаа 2000 чыл-биле байыр чедирбисаан, быжыг калдыкылды, ажил-агыга чедишкенин, өг-бүлелериниң өмүзүңүңден болгаш бодуңуң амы-хуумдан Силер бүүдүге үнүп олурар Чаа 2000 чыл-биле чүректин ханызыңдан изиг байыр чедирип ор мен.

Республиканың эмнелге ажилдакчылары, хүндүлүг өөрүм! Чөвн чүк улустарының календарын езугаар Улу чылын уткуур бис. Калдык камгалал яамызының коллегазының өмүзүңүңден Силер бүүдүге кан деп калдыкылды, чоңуустун калды дээш туржуп чоруур кызымаккай, уйгу-чылын чок берге ажил-иживиске чедишкенин күзөлдүшсаан, амдаа улам хол динээш

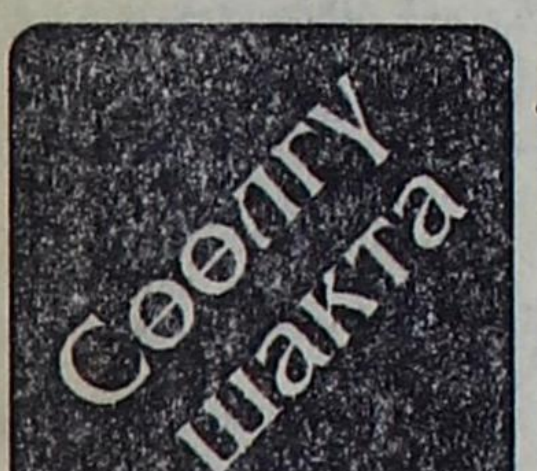
ажылдаарыңары, амы-хууда өг-бүлөңүңге аас-кежиңи күзөп ор мен. Б. КУДЕРЕК, ТР-ниң кадык камгалал сайыды.

Белектерини тывыскан

Россияның Уруглар фондузунуң Тывада салгыры чылдың-на чаңчыл езугаар өскүс, чартык өскүс уругларга, хөй ажы-толдуг болгаш чединмес өг-бүлелериниң уругларына елка эрттирген. Чаа үнүп оорар төөгүдүг

чылда "Арлекино" кафеге Соок-Ирей биле Харжыгаш 100 ажыг уруглар-биле кады ойнап-хөргөп, белек-селекти сөңөзүш. Оон агыда Уруглар фондузу республиканың тубдиспансеринге, уруглар эмнелгезинге болгаш

хүрүне лицейиниң 1-ги классчыларыга бо чылын бир дугаар Чаа чыл таварыштыр байыр чедирип, конфета-чигир болгаш ойнарактары сөңөзүш. Бистин корр.

РФ-тин Федералдыг шериглери Грозныйны хостаарын уламчылап турар. Милиция ажилдакчыларының болгаш Б.Гантемировтуң ополченнериниң дузазы-биле хоорайда консерва заводун хостаан, 200 дээр-бечини узуткаан, федералдыг шериг 5 кижизин өлүрткөн, 18 кижизин балыглаткан. Школаларны, эмнелгелерини септеп, электри энергиязын кирип, Чаа чылдың ел-каларын тургузуп турар.

Иштики херектер

яамызына хамааржыр 5 ээирки ажилдакчы Ингушетияга ээирки халдып тургаш, ийи бичи уругну өлүр бастырганнар. Арагачыларга удур кеземче херектерин оттурган.

"Единство" — "Чаңгыс эп-сеткил" ниитилел-политиктиг шимчээшкени быжыкпышаан. Оон удуртукчузунга С.Шойгу ажилдаа эки үрөтүннелдиг болур ийик деп, РФ-тин Чазаның Даргазы В.Путин дынаткан. С.Шойгу сайт бооп артар бе, азы чаа шимчээшкенин удуртукчузу бооп, Күрүне Думазына ажилдаар бе, бо айтырыга хары бөгүн-даарта билдине бээр.

Россия Федерациязы

нын Төп сонгулда комиссиязы Күрүне Думазының үшкү чымынның эрткен сонгулдаарының түннелин үндүргөн. Ону солуннарга парлаар. Россияга Чаа чылда, чаа Чазак ажилдаар ужурулуг, ычангаш сонгулдаар түннелин далаштыг үндүргөн бис деп, Төп сонгулда комиссиязының даргазы А.Вешняков журналистерге дынаткан.

Россияның болгаш НАТО-нуң аразында кады ажилдажылга харылдаазы бот-бодун соок көржүрүнүң чаа үе-чадазынче кирген хире-дир деп, РФ-тин Камгалал яамызының сайыды Игорь Сергеев Белградка дынаткан. НАТО-нуң талазындан Россияга

күш дөгээр дээр оралдажышкын көстүп турар. Ол дээрге Чечен айттары-дыр, ол Россияның иштики херээ-дир деп, сайт меддегелээш.

Петрозаводск чурттуг ийстер, он харлыг Маша болгаш Сашаны америк өг-бүлө азырап алган. Улустар аразының уруглар азырап алыр чөпшээрелин алган соонда, Джеймс Эдмонт болгаш Марта Фрости ол ийи уругну азырап алган. Уругларның езулуг ада-нези ада-не болур эргезин казыткан. Уругларны № 22 школа-интернатка азырап турган. Маша болгаш Саша школа-интернаттың ажилына илдеп-кирип кирип турган, ычангаш ынак кызы Людмила Чугун-

кова-биле оларның чарлышкыны карак чажын төгүлдүрүп турган.

Пакистан чурттуг 29 харлыг Насир Ахмед делегейде эң узун дуртсынын, оон узуну 236 сантиметр. Ол чаа чылда Тайваньда Гиннес рекордтарының музейинге баргаш, бодуңуң узун дуртуң 4 ай иштинде чоңга көргүзөр.

Мюнхенде "Ак Роза" дээр фондуңуң даргазы Франц Мюллер Оренбургтун эң дээр студенттеринге стипендияны тургускан. Немец дылды, төөгүнү эки билер студенттерге стипендияны тыпсыр.

(Агентиледер медээлеринден).

ЧАА ТЫНЫШТАН БЕРИЦЕР

ТЫВА РЕСПУБЛИКАГА РЕФЕРЕНДУМ ТҮҢНӨЛДӨРӨН ТОДАРАДЫР ДУГАЙЫНДА

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ТӨП СОНГУЛДА КОМИССИЯЗЫНЫҢ ДОКТААЛЫ

1999 чылдың декабрь 24 № 02-3-113 Кызыл хоорай
Савалдап кырген хоойлу төлөвлөдөн хулээп алгаш, Тыва Республиканы Конституциязынын 105 болгаш 111 чүүлдерин өскөрлөр дээниге чөлшээржер силер бе? деп айтыргы Тыва Республиканы референдуму 1999 чылдың декабрь 19-та эрткен. "105 чүүлдү дараазында эдилге биле кыргер: "Хоорайлар болгаш кожуннар чагыраларыңар дараалар тус чөр бот-башкарылга төлөөлөгө органы Тыва Республиканы Хоойлуунда доктааткан чуруму өзугаар бодунуң составыңдан сонгуур". 111 чүүлдү ийги кезээге дараазында эдилген кыргер: "Тыва Республиканың наймысалының чагырамы Тыва Республиканы Хоойлуунда доктааткан чурум өзугаар тус чериниң бот-башкарылганын төлөөлөгө органының сонгуур даргазы баштоор".

Тыва Республиканы референдумунун талазы-биле бадылашкынарның түнөөлөрүн дугайында референдумду девискээр комиссиязынын № 1 протоколуна медээлерге үндөшүлүш, Тыва Республиканың Төп сонгулда комиссиязы Тыва Республиканың референдумунун түнөөлөрүн үндүргөн. Бадылашкынарга 111055 сонгучу киришкен, бо дээрже ийги сонгучуларын 69,1 хуузу болган.

Тыва Республиканың Конституциязынын 105 болгаш 111 чүүлдерин өскөрлөгө кыргер дээш 73089 сонгучу бадылаан, бо дээрже бадылашкына киришкен бүгү сонгучуларын 65,8 хуузу болган.

Салга айтыргыга удур 32038 сонгучу азы бадылашкынарга киришкен бүгү сонгучуларын 28 хуузу удур бадылаан.

"Тыва Республикага референдум дугайында" Тыва Республиканы Хоойлуунуң 30 чүүлүнүң 6 пунктузу удуртулга болдурган, Тыва Республиканың Төп сонгулда комиссиязынын доктаадыры болзо:

1. Тыва Республиканың Конституциязынын 105 болгаш 111 чүүлдерин өскөрлөгө кыргер дугайында айтыргы талазы-биле Тыва Республиканың референдумун болган деп санаар.
2. Тыва Республиканың референдумунун талазы-биле бадылашкынарның түнөөлөрүн дугайында Округ комиссиязынын № 1 протоколу бадылаар.
3. Тыва Республиканың Конституциязынын 105 болгаш 111 чүүлдерин өскөрлөгө кыргер дугайында шиттирери Тыва Республиканың референдумуна хүлээп алган деп санаар.
4. Тыва Республиканың референдумуна хүлээп алган шиттир бугүдөгө хоойлу болур болгаш парлаан хүндөв эгелеп ол күштү болур.
5. Бо доктаалды Тыва Республиканың Президентизиче, Тыва Республиканың Дээди Хуралычче (Парламентизиче) чорудар.
6. Бо доктаалды, а ол ышкаш Тыва Республикага болган референдумун бадылашкынарның түнөөлөрүн "Шын", "Тувинская правда" солуннарга парлаар.

Тыва Республиканың Төп сонгулда комиссиязынын даргазы Н. Ондар.
Тыва Республиканың Төп сонгулда комиссиязынын харымсалгалыг секретары Л. Кара-Сал.

БАДЫЛААШКЫННАРНЫҢ ТҮҢНӨЛДӨРИ

Тыва Республиканың Конституциязынын 105 болгаш 111 чүүлдерин өскөрлөгө кыргер талазы-биле Тыва Республиканың референдумуна 111055 кижини, азы нити сонгучуларын 69,1 хуузу киришкен.

Тыва Республиканың Конституциязынын 105 болгаш 111 чүүлдерин өскөрлөгө кыргер дээш 73089 кижини бадылаашкына киришкен, чонун 65,8 хуузу бадылаан.

Тыва Республиканың Конституциязынын 105 болгаш 111 чүүлдерин өскөрлөгө кыргеринге удур 32038 хамааты азы бадылаашкына киришкен кижилерин 28 хуузу удур бадылаан.

Кызыл, Ак-Доурак хоорайларга, кожуннарга референдумга бадылаашкынарның түнөөлөрү мындыг:

- Кызыл. Сонгучулар даанызына 51343 кижини кырген. ТР-нин Конституциязынын 105 болгаш 111 чүүлдерин өскөрлөгө кыргер дээш 15918 сонгучу бадылаан, өскөрлөгө кырибес дээш 13268 кижини бадылаан. Бо санарын дедараалаштыр аларга:
- Ак-Доурак хоорай — 6070,2785 болгаш 799.
- Бай-Тайга кожун — 6757,4156 болгаш 842.
- Барыын-Хемчик кожун — 7128,4521 болгаш 670.
- Чөөн-Хемчик кожун — 11875,6665 болгаш 1967.
- Каа-Хем кожун — 7377, 3250 болгаш 1645.
- Кызыл кожун — 12675,5277 болгаш 2745.
- Мөңгүн-Тайга кожун — 2458,2003 болгаш 213.
- Өвүр кожун — 4437,2934 болгаш 473.
- Бин-Хем кожун — 7167,3257 болгаш 1572.
- Сүт-Хөл кожун — 4954,2872 болгаш 716.
- Танды кожун — 7568,3860 болгаш 1132.
- Тес-Хем кожун — 4532,2454 болгаш 837.
- Тожу кожун — 3517,1571 болгаш 841.
- Улуг-Хем кожун — 10300,4409 болгаш 2431.
- Чаа-Хөл кожун — 3788,2075 болгаш 463.
- Чед-Хөл кожун — 4208,2137 болгаш 732.
- Эрзин кожун — 4678,2945 болгаш 692.

Ойна-сылдай

КЕДЕНЭЭР

Бажының дүгүн таартпааныңдан ыт кудуру ышкаш таагылаан калган, майышкык иждитер кеткен, багай самдар фуфайкалыг, шала чолдак-сымар оолду салдыр чоогунга бо-ла көөр кижини мен.
Ооң чогуш шын адын ортал билбес мен. Ону чамдык

улус Кеденээр-дан дижир чораан. Чүү-хөө салып алыр дээштин сэдиги кире дээринге, ол ооң база ында тур.
— Дөө ол оолду чүге Кеденээр дижир берген чорор? — деп танымарым эштен со-нуургадым.

Кандыг-даа ажил-хөректин бүдүргөш, ооң төнчүзүн көрүп, түнөөлөрүн үндүрер алаар. Ынчангаш "Шын" солунуң чага килдизи бо чылдың түнөөлөрү-биле номчукчуларын таныштырар-дыр бис.

Амыдыралды бүгү талазыңдан шинчилей көрүп, ол дугайында бижип турар солун чок чүвө болза, дүмбөй карайгы-биле демей. Солун дээрже үениң судалы, амыдыралдың көрүнүү, сагыш-сөткөл үлөрөдимишкениниң индире борорда — төөгү-дүр. А бо бүгүн чонга чедирде солунуң ажилдоочулары-биле номчукчуларын база бижикчилериниң кады ажылдашкызын эрге-жок чуугула.

1999 чылдың дургузунда редакцияның адресинге 1000 хире чагаалар келген. Оларнын дөрттүн үш кезини чырыкче үнүп парлагынган. Номчукчуларын чагааларын килдистер аайы-биле азы темаларга бөлүктөй көөр чүвө болза, эи-не хөй чагаалар редакцияда улуг килдистерин бирээзи — культура, өөредилге болгаш шажын килдизинге кээп турар.

Сөөлгү чылдарда үш, беш, он, чээрби беш, беш харлаан дээш байырлалдар эрттирери кайда-даа, кандыг-даа албан черлеринде, организацияларда чаңчыл апарган чүвө бо. Ынчангаш республиканың бүгү кожуннарның юбилейлерин эрттирген школарын, ында ажылдап чоруур ажылчы коллективтин, эки ажылдыг башкыларын дугайында бижээн чагаалар бо чылын дыка көвей келген.

Чер-черлерде болулаан улуг-даа, биче-даа хемчээлдиг культурулг хемчеглерин дугайында дынаандыгы-даа, улуг шөлдүг-даа чагаалар бола келгилээр. Ынчалза-даа солун арны хемчээлдиг чүвө болганда, келген чагааларын шүштүзү парлагынмайын баарынын чыдагааны ол. Өөредилгит, үлөргөргө чаа

кызыгаар айтырынга, оор-сукту сойгалаан, үндүрүг, каайлы албанарынын материалдарын "хоюлган" турарын айтып каайн.

Бүдүрүлгө килдизи. Бо килдизе эи-не хөй чагаалар Бай-Тайга кожунундан кээп турар болгаш бо кожунуң амыдыралын чырыткан чагаалар номер бүрүзүнге албан

хөй. Бистиң чемгеркичвис болгаш азыраакчыс — кедээнин ишчилериниң дугайында чагаалар келир чылын моон-даа хөй келир боор дээринге идеген атывыс. Бо килдизин редактору Чиммаа Монгуш бижикчилерин чагааларын саадатпайн, эдил-чазааш, солунга үндүрүп турар.

Политиканы чонун сайгарып, ам сон даарта чүү болур ирги деп сонуургалыдан, ния-тилел

турар дээрзин солуну доктаамал номчуп турар номчукчулар эскерген чалавас. Ол дээрже Салчак Сарыг-оол, Каа-оол Иргит, Көк-оол Салчак, Ортун-оол Салчак болгаш өске-даа бистиң идепкейлиг бижикчилериниң күш-ажылы-дыр деп демделээр алаар. Бо кожунда кажан, каяа, чүү болганын республиканың чурттагыч чону билер деп дидими-биле чугаалап болур мен. Ынчангаш бо кожунуң арга-дуржулганын өске кожуннар үлөргөп алыр боор деп үзүрер арттывыс.

Республикада бүдүрүлгө-леер хоозураан, чүнү бижир-рил? Ындыг айтыргы салыр кижилер тыпты бээр боор. Дескиндир топтап көрүререм. Бисти долгандыр турар тудуг-суурлар, орук шымчээшкени, ие-бойдузувусту канчаар-даа бижир болза, төнчү чок тоожу-биле демей-ле.

Ынчангаш силер — Республикада бүдүрүлгө-леер хоозураан, чүнү бижир-рил? Ындыг айтыргы салыр кижилер тыпты бээр боор. Дескиндир топтап көрүререм. Бисти долгандыр турар тудуг-суурлар, орук шымчээшкени, ие-бойдузувусту канчаар-даа бижир болза, төнчү чок тоожу-биле демей-ле.

Бистиң республиканың экономиказы колдунда мал ажыл-агыйыга даянган. Ынчангаш мал болгаш чер ажылының талазы-биле бодунуң кожунунда, чонун амыдыралында боюуш-кунарны, кылдыган ажил-хөректини айткан чагаалар, кедээ ажыл-агый килдизинче шилчиттинер. Мал бажынын эвээженинин, оон алган продукциянын кудулаанын, мал-чынарнын, арттарын күш-ажылынын дугайында, бот-уезин канчаар чийгедип ап болурул дээр чыкпаш база көдөзүн хөөнеринге бижип болуу деп айтыргылар ам-даа

кызыгаар айтырынга, оор-сукту сойгалаан, үндүрүг, каайлы албанарынын материалдарын "хоюлган" турарын айтып каайн.

Бүдүрүлгө килдизи. Бо килдизе эи-не хөй чагаалар Бай-Тайга кожунундан кээп турар болгаш бо кожунуң амыдыралын чырыткан чагаалар номер бүрүзүнге албан

БОГАП

Кижини бойдуштун төлү дээрне черле үндөзүнүн. Ынчангаш кижиниң мага-боду бойдуштун бүдүмөлдөрү-биле эминер кылдыр чаваттынган. Чүгө дээш, химикти бүдүмөлдөрүн ажыглап тургаш, улуг-улуг заводторга бүдүрер аны-буру холумактарлыг эминер күзөңчиг эвес түнөөлөрүн аарыг кижилерге чедирип турары чомыт эвес.

Организмдин бир аарын эмлээр дээш, эмчиниң бижип берген эми аарыг кижиниң бир-ле аарыгга таарышпайн, эл-кешти кижидип, чамдык таварылгаларда арын-баш ыжып, тыныш чедишпестеп, кустуруп, нарын байдалды тургузуу болур. А гомеопатиянын эмнерин чүгө өвт-сигендеп, аарыг мияралдыг бүдүмөлдөрдө, дриг амтыанарыны мага-бодуңда ап, тускай нарны дерлик-хөрекселдер-биле белеткен үндүрүп турар. Эминери аарыг кижиге айтып тура, гомеопат эмчи аарыг кижини кичээлгелди шилчип, оон күш-ажылынын барымдалап, аарыгын үнүгө дөзүн илердип, тускай кылган санаашкынар өзугаар эмнээр.

Гомеопатия — чогуш чүү эртемлик ол? Гомеопатия дээрже латын дылдан оңулдурурга, "гомео" — демей, "пато" — аарыг дээр сөстөрдөн тургустунган сөс болуп турар. Кандыг-ла-бир аарыгдан бичини уругуу камгалаар сорулгалыг тарылгаларын кылдыртыр болгай бис. А бир эвес бичини уруг аарыг берзе, ол-ла тарылга кылып турар эи-биле денениң (дозаны) бичилеткеш, аарыгын эмнээр болур дээр болал бо эмнээр арга-дуржулганың дөзүндө салдыгы. Ындыг болганда, гомеопатиянын эмнери чеже-даа бичини хемчээлдиг, чеже-даа бойдуштун бүдүмөлдөрүндө кылган болза, гомеопат эмчиниң сүмөзи чокка,

эмчи шивчип көрбөзүн шаанда, аптекада сэдип турар гомеопатиянын эмнерин боттары салып ижерге база бичини уруг-дара бээр шын эвес.

Гомеопатия аарыг кижиниң чүгө мага-бодуңдан аңгыда, сагыш-сеткилин база эмнээр эртем болуп турар. Бөгүңү медицинада аарыг кижини аңгы-аңгы кезектерге чарып, эмнээр турарын билер бис. Чижээлээрге, кардиолог эмчи — чүректи, уролог эмчи — кара-бүрүктү болгаш сүт-инийни, лор эмчи — кулак, дүмчүктү дээш, оон-даа улумчул болур. Гомеопатияда аңгы-аңгы аарыгларын эвес, а аарыг кижиниң бүгү бодун эмнээр турарын айтып каайн. Чүгө дээр аарыгын тытып келир чылдагааны чангыс, а аарыг бээр кезектери аңгы-аңгы бооп болурун гомеопат эмчилер тодаратканнар. Ынчангаш гомеопат эмчилерге кандыг-даа аарыгларын бичини чаштар-ла, шитиң-сааттыг иелер-даа, кырган-диче коочунар-даа эмнедип, кадыкшылын быжылап болур. Ол болза, гомеопат эмчиниң аарыг кижини мурунуга улуг харын салгалыын, эртем-билининиң делтемин, дуржулганын байлаан, ажылынга шыгыгын негеделиин херчелеп турар.

Гомеопатия 21-ги чүс чылда эмнээшкениниң чаа хевирин бооп турар. Бо эмнээшкени Индияда, Японияда, Германияда, Бельгияда, Грецияда улуг деткичени ап, дыка шап-

клубка кежээ дургу танчыллап турду? Авьяастыг арын-үрүр чок чүвө, бажыңдан доп-драан чайлап бер! — дээш, ыс-сымын төгө-ле берген.

Шынында Кара-оол дүүн кежээ клубче ис-даа баспаан. Хойжуларга сизген чедирип чорааш, орай чанып келгени-ле шы. Калдар-кыстың эжи Карамаа хоп-меге дажымырны "мастери" кижини болган. "Ийи ыт аразында сөөк октавас" деп үлөргө чугаанын

болгаш спорт килдизиниң хоочун журналисти Арапчор Оксур силернин материалдарыңарны чырыкче үндүр-жүрүңге дуза кадарыңга кезээде белен.

"Шын" солунче чагааларны тыва дылга бижир деп чүвө билдигир. Солунуң редакциязынга Москва, Санкт-Петербург,

Омск дээрн чыкпаш хоорайлардан база Кызылдың чурттакчыларыңар орус дыл кырында бижээн материалдар хөй-биле келгилээр. Ол чагааларны килдистер ажыл-дакчылары очулдуруп турза-даа, Чаахтык, Дээди Хуралдын орус дылга доктаа-саавырларын, делегейде болушкуннарын очулдукчу Алексей Аир солун арнынга белеткээш, номчукчуларга таныштырып турар.

Силериниң бижээү чагааларыңар кимниң холунда, кандыг салымныг бооп турарын билеп алыксыңарга, үстүңде адааным журналистериниң ээ-харыс-салгазында дээрин билеп алдынар. Кайы кожуннардан эи-не хөй чагаалар кээп турарыл? Кызыл хоорайдан бижикчилер чагааларын редакцияга боттары эккеп бээр аргазы бар болганыңдан эи-не хөй-биле кызылчылардан кээп турар. Республика наймысалыңдан чеже-даа ыракта болза, Бай-Тайгада бижикчилерин эи-не идепкейлиг дээрзин

ниң чагааларын ук килдизиниң редактору Сергей Хертек чет-тикпейн манап турар.

Шак бүрүдө чеже солун, кектүг, чиктиг, муңгарачыг, мактап хаммас кандыг болушкуннар болбас дээр. А ону узамдыктырып турбайн, чиге, дорт, кысказы-биле бижээн дынаандыгыларны бистиң редакцияга бижип турар. Дүргөн солунга үнүп келзин деп болдар болуңарга, медээ килдизинче долган база болур силер. Медээ

Айлана МОНГУШ, чага килдизиниң эргөлекчизи.

Солун кижилер — аравыста

ЭЗИННИҢ БЕДИКТЕР

Туризм. Ол өстү тыва лиге-ратураа, солун, сеткүүдөрдө хевээр ажылап турар чорду. Оон утказы билдигир: нитизи-биле аян-чорук дээр. Тыванын девискээри ач черлерде дег эвес, оон кол нуруузу даг-лаш, тайга-таңды. Бир кезек бедиштер — шашылгалар, кадыр турулгар. Оон кырыңче үнери өске утка-шынарлыг: альпинизм. Ол өстү туза хевээр ажылап турар бис. Утказы: даг үнер спорт. Ук хевирини шянгээдип аларыңга тускай белеткел негеттинер.

Туризм-даа, альпинизм-даа кадыкшыл бижикчилеринге, хөй-аът көдүреринге онза ажыктыг. Чараш ук аян-чорукту төлөөлөрүн дурт-сынынның шевериниң, аяныг-таптынын көрүп келдим. Туристтериниң, альпинисттериниң бирээзи чогаалчы. Маздыр-оол Ховалыг. Оон одаглар, аян-чоруктар дугайында чечен чугааларын, ужурааларын мурунку чылдарда-ла сонуургаар турдум. Ол бөгүңдө Тыва Республиканың Күш-культура, спорт болгаш туризм талазын чыны күрүне комитетинин чанында Туризм департаментизининиң начальниги.

Ол Ак-Доурак хоорайга-ла ажылдап тургаш-ла, Бай-Тайга, Мөңгүн-Тайганың бедиштеринче көдүрүрүңге ынак чораан. Бедиштериниң тайлымыңга шагда-ла ал-зыкпаң. Оон оозу, мен болаарымга, бажы-биле баар. Чүгө дээрже хай-турулгарын оду-руглары дүлгүзүңнелге бол-гай. Ол дег сагызын ховар.

Чурукчу Оюн-оол Сат чадаг-терге-биле ховук-хонуу-биле чоруптар чадыгы. Чадаг-терге-биле кадыр-берт оруктап Тожудан бээр аян-чорук кылгаш келди. Чыгып дүжүп, орук ажиттырга, Эрзин — Тес-Хем таварты Уш-Белдир улгай чадаг-терге-биле чоруптарын ол күзеп турар. Бо чурукчу-биле мен 15 чыл бурунгаар Шамбалыг суурга танышым алдым. Экиргек, чугаакыры-биле онза ылгалдын ычкан билеп алдым. Кылып, белеткен турар чуруктарын хөлчөк эки тайылбырлар кижини болган. Тыва дылды билер чорду.

Чер кезиңиңге, төрөөн чериниң чөм үнүштерин тайылбырлар талазы-биле эртемден Ойдуң Бартан хайгамчык солун кижини. Ооң көстүрү беэин бодунуң назмыңдан оравчок анык. Долгандыр хүрээлелди чарашынын, магадап чоруп чугаалчылар, чурукчулар, эртемденер черле ыңдыг дээрзин биле бердим. Олар чонунга бир эки чүвени кылгаш, оон сеткили ханар.

Даргазының "элдиги чанын" даалы-ла кады ижер эштери, таныштары ол-ла хевээр "дөзеп" алган чүвө бооп-тур. БОДУНУҢ ДҮМЧҮҮН БОДААР

Чырык хүндүс кудумчуда чагы бажында "Кобра" дээр улуг сайгылган суурга хып турган. Кийим-биле эртин чыткан эрге харадааштын: — Бо сайгылганын хүндүс өжүрүп алза, кандыг чүвөл? — деп сагыңдырдым.

Демгим отче каган сиыр шыкпаш, менче кылчаш кылдыр көргөш: — Ол мээр херээм эвестир — деп херектеп каатты. — Чүгө болуңун чангыс дүмчүүн болдар эштер база тургулаар аа. — А ол сайгылганын ханырылап турар харымсалгалыг эштериниң бодалы та кандыг чүвөл? Ондар БОРАШ, Суг-Аксы суур.

1999 чылда редакцияга 1000 чагаалар келгилээр. Оларнын дөрттүн үш кезини чырыкче үнүп парлагынган.

Эи-не хөй чагаалар Кызыл хоорайдан база Бай-Тайга кожунундан кээп турар. Бай-Тайгада бижикчилерин үлөргөп алыр боор дээрзинге бижирээр мен.

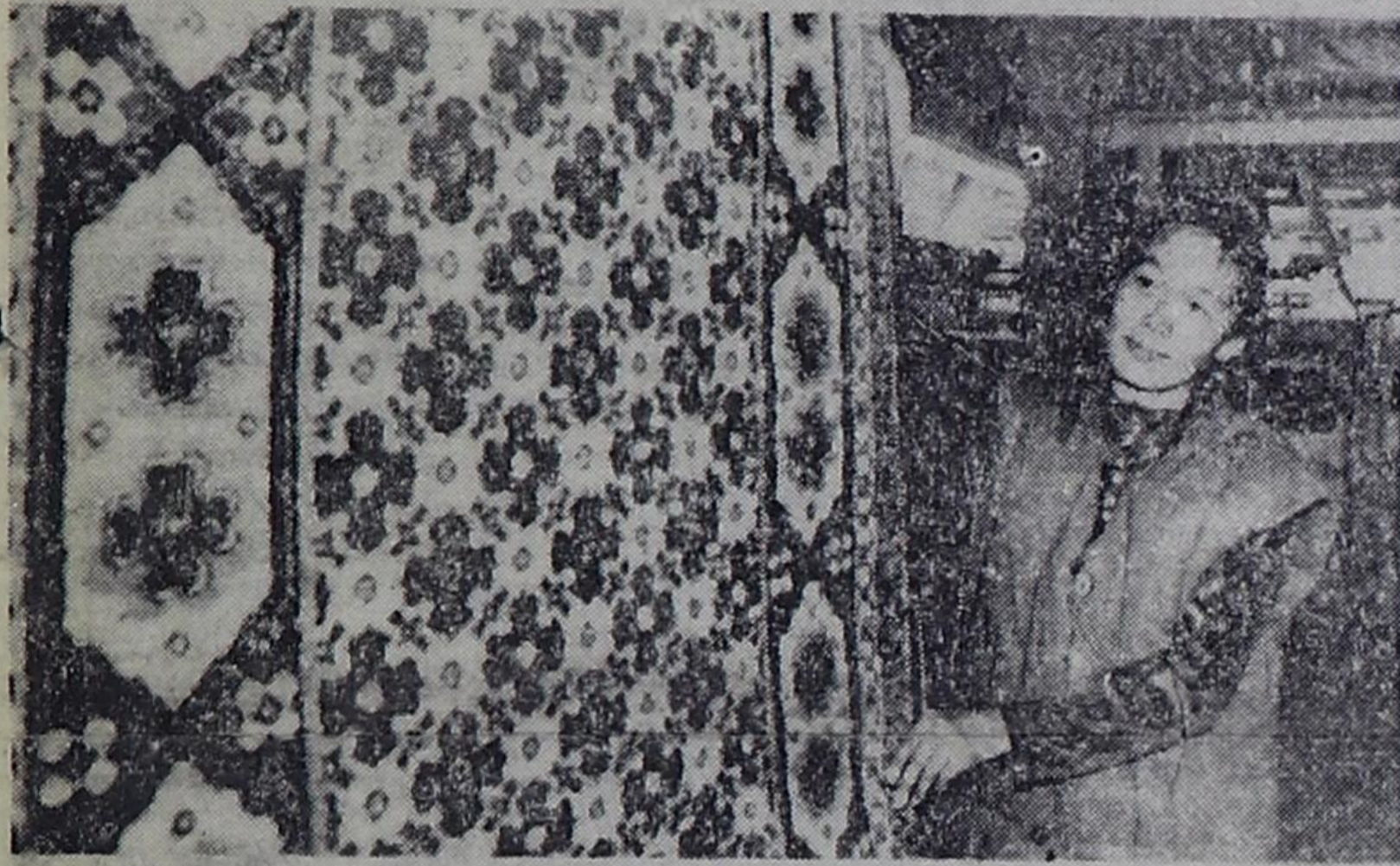
Уттундурбас болуушкуннар

Тыва езу-чаңчыларнын дээжизиниң төвү болур чаа Дуган-Өргээни ажыгалга кииргени кымга-даа уттундурбас. Дуган-Өргээни ажыгалга кииреринге РФ-тин Овса байдалдар сайды, чаңгыс чер-чурттууус Сергей Шойгууну киирген үлүг-хуузу улуг. Чаа хүрээниң ажыдышкыныга Богда-Кегээни башкыны кииришкени, хүрээни адын Ыдыктыг ХИУ Далай-Лама башкыны адап бергени езугаар "Цечелин" деп адааны дыка солун. Тибет дылдан очулдуурга, өндүр, улуг, эверелдиг оран дээр. Тыва черивис шак-ла мычаар сайзыраар-ла болзунам.

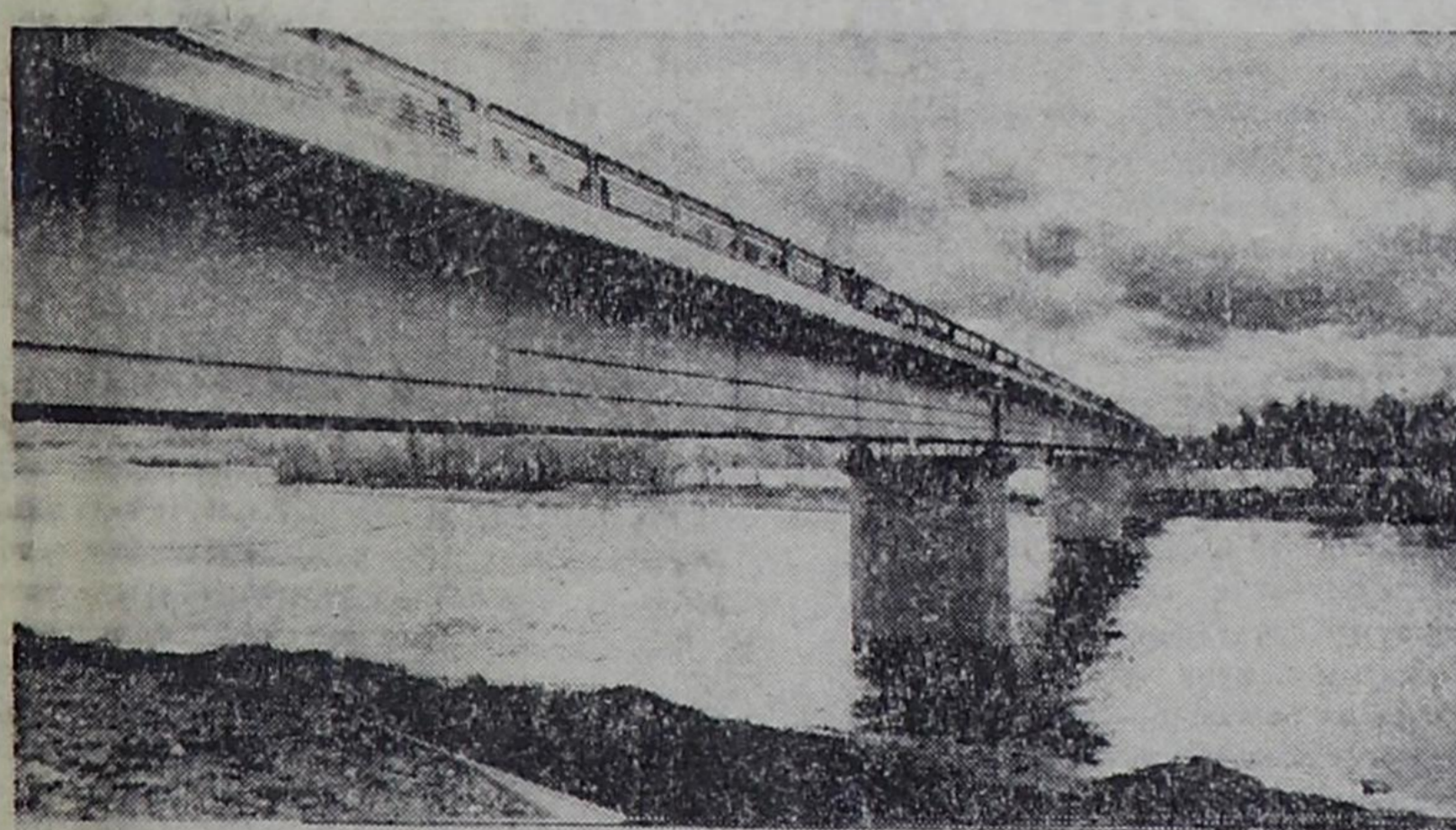
Бо чыл Тываның сайгарлыкчыларына, бараан бүдүрүкчүлеринге өөрүчүг чылды бирээзи болуп артар. Ооң херечизи — Кызыл хоорайның төвүнде, төп базаарың чанында Садыг-делгелге төвүнүң ажытынганы. "Школьник" кооперативтиң тудугулары, шеверлекчилери, каннакчылары кыска хуусада тудугну шынарлыг кылып дооскан. Чаа төлевилел-биле кылдынган шыгыгы рынок чонун садыглаарыңга таарымчалыг байдалды тургузар.

1999 чылда ТР-ның Президентизи Ш.Д. Ооржактың Тыва Республиканың чонунга болгаш Дээди Хуралга (Парламентке) Айыткалында "Тыва алгы" акционер нитиелдин баазаныңга хевис аргыры фабриканы ажыгалга киирерин оналлап демделгези. Герман фирмалар "БЕМЕКС Халпел ГмбХ" болгаш "Тех телевилелдин" нарын дериг-херекселдери-биле хандырттыңган хевис аргыры фабрика ажыгалга кирип, национал хевир-биле кылдыңган хевистерни 1999 чылда кылып эгелей берген. Фабриканы шуудайп ажыгалдырыңга Москва чанында келген "Люберецкинин хевистер" фабриканы инженер-техниктиг амжалчынары база герман специалистер улуг дузаны чедирген.

1999 чыл Тываның орукчуларыңга уттундурбас чылдарың бирээзи болуп артар. 1995 чылдан бээр Каа-Хемни кежилдир көвүрүгү Тываның Россияга эки тура-биле каттышканыдан бээр 55 чыл болган байырлалының бүдүүзүнде ажыгалга кииргеннер. Дөрт чыл иштинде бо көвүрүгке нитизи-биле 109 млн. рубльдин тудуг-монтаж амжалдарын шидгээди алган. Ооң тудууңга Сибириниң дыка хөй регионнарының тужугулары кирип, тудуг материалдары-биле дузалааны акы-дуума найырадың берге үеде бот-боттарыңга дузалажырының көскү херечизи бо тудугга база катап бадык-каттыңган.

Каа-Хемни кежир көвүрүгү кылырыңга шылааран тудугулар, "Сибирь көвүрүг" АН Красноярскке салбырының № 7 көвүрүг отрядының начальниги М.Б. Бывков; ола салбырың участка начальниги В.С. Беленков, № 7 көвүрүг отрядының эптектизи П.С. Костеневич, "Тыва автоорук" өргелелиниң специалистизи О.О. Биче-оол ТР-ның Чазааның бейик шаңвалдарыңга төлептиг болганнар.

Владимир САВИНЫХТЫҢ чуруктары.

Сергей ХЕРТЕК.

КЕЖИК-ЧОЛДУ КҮЗЕДИВИС

Чаа чылдын бүдүүзүнде Кызыл хоорайның чурттакчыларыңа бир өөрүчүг болуушкунуң бирээзи хоорайның мурнуу талазында, Бай-Хаак кудумчузуңуң уңдунда № 8 тос каат, № 10 алды каат 144 квартираларың ажыгалга кииргени бо берге үеде өөрүчүг болбай кансаар. Бо бажыңнарың хоорайның "Чурттаар оран-сава" кызыгаарлаттыңган харысалгалыг зштежелгениң кооперативти кылып дооскан. Сөөлгү чылдарда бо кооперативтиң ажылы экижил, хоорайның социал-экономикактиг сайзыралыңга хамаарышкандык хөй объектилерни хуусаазында бейик шынарлыг тудуп кылып келген.

Кооперативтиң чингине директору Владимир Андреевич Гавриловка дужуп, коллективтиң ажылын кысказы-биле таныштырып бээрин диледим:

— Кооператив "Чурттаар оран-сава" бо чылын бодуң тургустуңганьдан бээр 10 чыл юбилейин демделеп эрттирип турар. Ол үеңиң иштинде дыка хөй объектилерни тудуп доостуус. Кызыл хоорайда бир улуг тудуг организациязы кылдып тургустуңуп келдвис. Бисте доктаамал 162 амжалчыңнар амжалдап турар. Сөөлгү ийи бажыңны тударда, керээ езугаар база ол хире амжалчыңнары киириштирдивис, ыңчап кээрге, 300 амжалчыңнар амжалдап турду.

Бо бажыңны тудуп эгелээрде, тендер конкурсуң Экономика яамызы эрттирди. Орта 7 тудуг организациялары киришкен. Конкурсуңга кол сорулгазы — эң чык өртек-биле, кыска хуусада чурттаалга бажыңны амжаллап киириптер организацияны тывары. Ийи бажыңга нияти кылды амжалды түңү 19 млн. 200 муң рубль кылдып көрдүңген турган. Бис 16 млн. 500 рубльге чингедиң келгеш, бажыңнары тудар эргени чаалап алдывис. Бистин кооперативти Кызыл хоорайда бир улуг тудуг организациязы деп дилдими-биле чугаалап болур мен. Боттарымыс тууябу заводу, ыңыш дилдирер пилорамалыг болгаш тудуг материалдары-биле четчир кылдып хандырттыңган бис. Тудуг материалдары боттарымыстың болганда, ооң өртээ чык болбай кансаар, ыңчангаш тендер конкурсуңга тинлекчи болуп турар чылдагаанымыс.

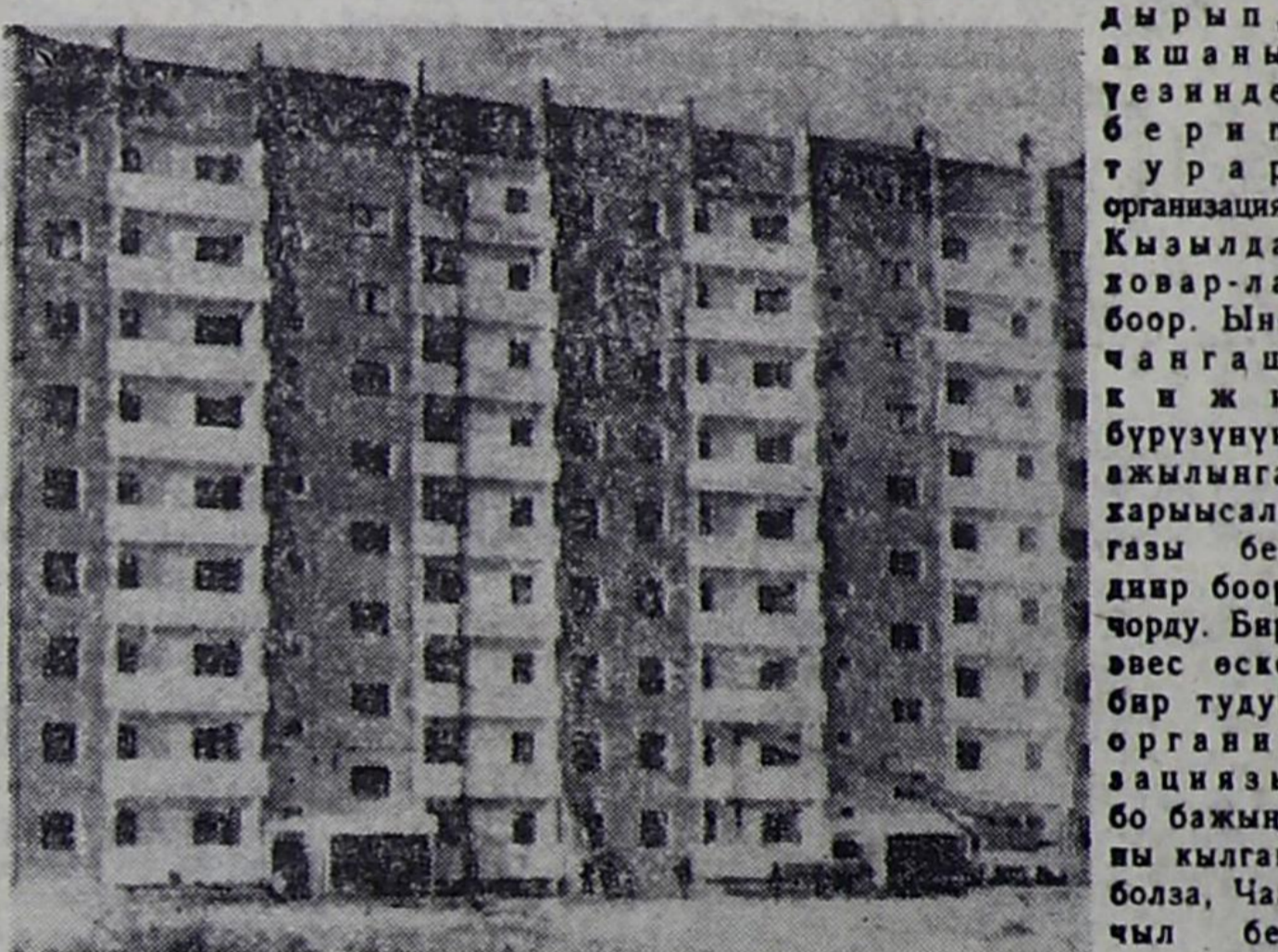
Бо сөөлгү чылдарда амжал чок черле олурбалымыс. Эвээш-бичи-даа болза эрткен чылдарга көерде, тудугга көрдүңген амжалар кээп турары өөрүчүг. Бир эвес тудуг акашазы турар-ла болза, кылдып тудуглар Кызыл хоорайда кайы көвей. Бо сөөлгү ийи бажыңны чаа чыл бетинде амжаллап киирер дээш, тудугжулар дыштаныр хүн дивейи, амжал шагын барымдалавайың, дүңеккиң 2 шакка чедир амжалдап турдулар. Бо бажыңнарга чылыгы, чырыкты киирипкен соонда, тудуг узамдыгар болза, ооң чарыгдалы улгадыр болгай, ыңчангаш дыштаныр хүн дивейи амжалдап турган чыл-

көрүңерем.

— Эрткен чылдарга көерде, сөөлгү ийи чылда тудугга акаш кээп турар апарганы мүн-не чүгээр. Черле жеже чаңгыс черге таптап турар деп бис, чурттун экономиказы чүгээртээр боор деп идегелим бар. Келер чылда хемнин оң талазында школа тудуу бар, бир эвес акашазы бериптер болза, ону кылып доозар бис. Уруглар эрги озал-ондактыг школада өөренип турары мени дүвүредип турар. Хавак кырында Бай-Хаак кудумчузуңда 9 каат бажың база бар болгай, ону кылырың база көрүп турар бис. Акаш-ла турар болза, бис тудуг кылырыңдан черле ойталавас бис.

риленко кончуг дидим, амжалгыр, удуртуп-баштаар амжалга салым-чаяныг кижжи дээрэни тудугжулар чугаалап турдулар. Тудугжулар бригадир Андрей Паткевич мынчаар чугаалады:

— Бо ийи бажыңда 300 амжалчыңнар амжалдап турар. Кавдыг мергелдип амжалчыңнары чок дээр боор. Мээң бригадам кооператив-биле керээ езугаар амжалдап турар бис. Амжаллап кирер турары мени дүвүредип турар. Хавак кырында Бай-Хаак кудумчузуңда 9 каат бажың база бар болгай, ону кылырың база көрүп турар бис. Акаш-ла турар болза, бис тудуг кылырыңдан черле ойталавас бис.

Тудугну кылып доозуп-даа турар-ла-дыр бис, ыңчалза-даа үндүрүглер хөлдү эрттир улуг болуп турары бисти бергедеди бээр. Кайы-даа организацияда бистин өрөвис чок, ол хирезинде үндүрүглерге өрөлени бээр болгай бис. Чамдык үндүрүглерни черле таарыштыр көөр үе келген боор. Ол чаңгыс мээң-даа эвес, шунту удурткучуларың бодалы ыңдыг боор чорду.

Бир эвес "Шының" номчукчулары сактыр болза, 4 чыл бурунгаар журналист Маадыр-оол Калчаң бо кооперативтиң арга-дуржулгазы "Шың" солунун бир арыңга делгеренгейи-биле бижээн турган. Ол үеде хоорайга тудуг организациялары хөй турган чүве. Оон бээр элээн үе эрткен, дыка хөй тудуг организациялары буурап дүшкен. "Чурттаар оран-сава" кооперативтиң чингине директору Владимир Гав-

риленко кончуг дидим, амжалгыр, удуртуп-баштаар амжалга салым-чаяныг кижжи дээрэни тудугжулар чугаалап турдулар. Тудугжулар бригадир Андрей Паткевич мынчаар чугаалады:

— Бо ийи бажыңда 300 амжалчыңнар амжалдап турар. Кавдыг мергелдип амжалчыңнары чок дээр боор. Мээң бригадам кооператив-биле керээ езугаар амжалдап турар бис. Амжаллап кирер турары мени дүвүредип турар. Хавак кырында Бай-Хаак кудумчузуңда 9 каат бажың база бар болгай, ону кылырың база көрүп турар бис. Акаш-ла турар болза, бис тудуг кылырыңдан черле ойталавас бис.

Тудугну кылып доозуп-даа турар-ла-дыр бис, ыңчалза-даа үндүрүглер хөлдү эрттир улуг болуп турары бисти бергедеди бээр. Кайы-даа организацияда бистин өрөвис чок, ол хирезинде үндүрүглерге өрөлени бээр болгай бис. Чамдык үндүрүглерни черле таарыштыр көөр үе келген боор. Ол чаңгыс мээң-даа эвес, шунту удурткучуларың бодалы ыңдыг боор чорду.

Декабрь 27-де күрүне комиссия бажыңны хүлээп алган. Декабрь 28-29-30 хүнирениңде чаа бажыңнарың чурттакчыларыңа бажыңның өрдерин бижип берип, дүлгүрүңнү хүлээдиң турган. Чаа чылдың бүдүүзүңде чаа бажыңче көжүп кирип турар кызылчыларга "Шының" коллективти өскөкжикти, быжык кадыкшылды, бууныг көжиң-чолду күзедивис.

Сергей ХЕРТЕК.

Саннар, фактылар

Демографтыг байдал

Тыва Республиканың чурттакчы чонунун нити саны 1999 чылдың эгезинде 311,2 муң кижжи турган. Россияны өске регионнары-биле деңгээрге, Тыва аныяк республика болур, чурттакчы чонунун ортумаак назыны — 27 хар. 15-тен 30 хар иштинде аныяктар чурттакчы чонунун нити санының 26 хуузуң ээлеп турар. Амжал кылып шыдаар чурттакчы чонунун саны 1998 чылда 162,2 муң кижжи турган, оларнын 24,5 хуузуң 16-дан 29 харлыг аныяктар ээлеп турган.

рар. 1997 чылда төрүттүңген бүгү уругларың 49,3 хуузуң сурап уруглар ээлээн.

База бир совуурганчыг чүве өг-бүле тударыңны саны көздүлдүр кызырылганы болур. Сөөлгү 10 чылдар иштинде ол барык ийи катап кызырылган, оон-биле чергелештер чарылар өг-бүлелер саны 1000 өг-бүлеге хамаарыштыр өскөн. Өг-бүле тударыңны саны кызырылганы бидылап чок кады чурттаар чоруктуң көвүдээниң түңүлениңде ыңчап барган-даа чадавас (хөй-ле таварылгаларда ол немедде күрүне чингелдерин алдыр дээр күзөл-биле тайылбырлаттыңнар).

Чарып турар өг-бүлелериниң санының өскени өг-бүлелерниң быжыг эвезин херечилеп турар-дыр.

Республикада шунту 18 административтиг депискээр единицазы бар. Эңне хөй чурттакчылыг чер — найысылал Кызыл хоорай, ында 99,5 муң кижжи чурттап турар. Кожуунардан Кызыл кожууну (23,1 муң кижжи) болгаш Чөөн-Хемикти (21,6 муң кижжи) демделеп болур.

Демографтыг хөгжүлдерин сайзыралыңга колдууна социал-экономикактиг байдал салдар чедирип турар. 1990 чылдарың эгезинде чуртка чоруттуңган социал-экономикактиг реформаларың түңүлениңде байдал баксырап эгелээн. Республикада чурттакчы чонунун чайгаар өзүп көвүдээшкени 1989 чылдан 1997 чылга чедир кудулаашкыңга турган, 1998 чылда Би-Хем кожуундан өске бүгү кожууннарга төрүттүңген улустун саны өлгөн улустун 1,8 катап көвүдээниң чедип алдыңган.

